

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ У ПРИТУЛКУ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Павлик Н.П.,
*викладач кафедри соціальної педагогіки
та педагогічної майстерності,
Житомирський державний університет*

Серед пріоритетів державної політики щодо соціального захисту дітей та молоді та організації навчально-виховного процесу в закладах державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених піклування батьків, визначено домінантність сімейних форм виховання, реінтеграцію безпритульних дітей, децентралізацію системи соціального захисту дітей як засобу гуманізації та демократизації суспільного життя (Конвенція ООН про права дитини, закони України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування” і „Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей”).

Велика кількість природних (зростання смертності внаслідок погіршення екологічної ситуації,

поширення невиліковних хвороб, погіршення якості життя тощо), соціальних (збільшення кількості розлучень, поширення алкоголізму та наркоманії та ін.) і культурних (знецінення сім'ї, взаємне відчуження школи, сім'ї та громадськості і т.д.) чинників зумовлюють поширення явища соціального сирітства - коли діти юридично або фактично опиняються поза просоціальним виховним впливом небайдужих, близьких дорослих. На державному рівні усвідомлюється нагальна потреба задоволення запитів дитини в її соціальній компетентності, що гармонійно поєднує психічне здоров'я та успішну просоціальну діяльність на основі взаємодії з іншими.

Важливу роль у системі державного влаштування соціальних сиріт в Україні виконує притулок для неповнолітніх. Його завданням є короткотермінове утримання дитини, що потрапила в кризову ситуацію, з метою направлення її до подальшого постійного місця проживання. При цьому на працівників притулку покладаються задачі: 1) психологічної, соціальної, педагогічної діагностики дітей; 2) створення та втілення програми реабілітації

основних сфер життєдіяльності дитини на основі отриманих діагностичних результатів; 3) направлення дитини до закладу (або сім'ї), що максимально забезпечить її нормальний розвиток. Такі обов'язки вимагають від працівників притулку особливих моральних якостей особистості, ґрунтовної науково-практичної підготовки, забезпеченості методичною базою.

Роль сімейного середовища у формуванні особистості дитини, його детермінантність, цінність та незамінність для просоціального виховання та соціалізації дітей розглядали у своїх працях А. Капська, А. Макаренко, А. Мудрик, Г. Овчарова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, М. Фіцула. Проблемою визначення категорії дитячої безпритульності займалися вітчизняні та зарубіжні науковці А. Адлер, С. Бадора, В. Виноградова-Бондаренко, Л. Волинець, М. Гернет, А. Зінченко, М. Левітіна (Маро), П. Люблінський, С. Познишев, В. Рубінштейн, Д. Футтер. Психічні та фізіологічні особливості розвитку дітей в умовах депривації (в закритих закладах державного влаштування дітей-

сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування) були предметом дослідження І. Дубровіної, Є. Захарченко, Т. Землянухіної, Н. Карасєвої, В. Корнєвої, Й. Лангмейера, М. Лісіної, З. Матейчик, В. Мухіної, А. Прихожан, А. Рузької, О. Тимошенко, Н. Толстих. Результати аналізу сучасних підходів до проблеми організації виховного процесу у притулку для неповнолітніх дозволяють розробити технології виховання дітей, що утримуються в школах-інтернатах, дитячих будинках (Л. Канішевська, Б. Кобзар, Є. Постовойтов, В. Слісаренко, Т. Шатохіна, В. Яковенко).

Однак проблема науково-педагогічного забезпечення діяльності притулків для неповнолітніх практично не вирішувалася. Предметом дослідження науковців ще не були психолого-педагогічні умови реінтеграції та виховання безпритульних дітей.

Розглянемо основні науково-теоретичні компоненти дослідження психолого-педагогічних умов організації процесу виховання у притулку для неповнолітніх (об'єкт, предмет, мету, завдання та

гіпотезу дослідження), а також отримані у ході дослідження загальні висновки.

Об'єкт дослідження - організація виховного процесу в притулку для неповнолітніх.

Предмет дослідження - психолого-педагогічні умови оптимізації процесу виховання неповнолітніх у притулку.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність психолого-педагогічних умов, що ґрунтуються на моделі організації виховного процесу в притулку для неповнолітніх.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що процес виховання у притулку для неповнолітніх буде ефективним при врахуванні таких психолого-педагогічних умов:

– ретельна діагностика дитини на всіх етапах її перебування у притулку для неповнолітніх, що забезпечить створення індивідуального плану реінтеграції вихованців;

- активне навчання вихованців притулку суспільно прийнятним формам поведінки, що забезпечить формування соціальної компетентності;
- реалізація виховних задач через індивідуальні форми діяльності, що сприятиме гармонізації суб'єктивного ставлення дитини до себе й інших.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження було поставлено такі завдання:

- здійснити наукове уточнення понять „соціальне сирітство”, „дитяча безпритульність”, „вихованець притулку для неповнолітніх”, „психолого-педагогічні умови виховання у притулку для неповнолітніх”, „соціальна компетентність вихованця притулку”;
- визначити місце притулків для неповнолітніх у системі закладів державного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування батьків;
- теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити психолого-педагогічні умови організації процесу виховання у притулку для неповнолітніх;

– розробити науково-методичний супровід формування соціальної компетентності вихованців притулку.

Аналіз джерельної бази дисертаційної роботи дає змогу сформулювати основні підходи до проблеми виховної діяльності у притулку для неповнолітніх та окреслити особливості категорії «соціальні сироти». Залежно від специфіки наукової галузі, яка вивчає проблеми безпритульних дітей, формуються підходи до виховної роботи з ними. Психологічні дослідження розглядають особливості психічного розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування, а також чинники, які викликають відхилення (з цим пов'язане введення термінів «депривація», «госпіталізм»), а також корекційної роботи, спрямованої на подолання відхилень у розвитку безпритульних дітей.

З точки зору соціології дитяча безпритульність розглядається як девіантне явище, тобто таке, яке передбачає відхилення від загальноприйнятих суспільних норм. Тоді виховну роботу з безпритульними дітьми здійснюють у формі

подолання девіантних форм поведінки та корекції соціального статусу неповнолітніх.

Історія педагогіки вивчає досвід подолання сирітства у різні періоди становлення української держави, особливу увагу приділяючи макрочинникам (тобто чинникам загальнодержавного рівня), які впливають на кількісні та якісні характеристики безпритульних дітей. У нашому дослідженні представлено узагальнений досвід виховної роботи з бездоглядними й безпритульними дітьми у педагогічній спадщині Й. Песталоцці, А. Макаренка, В. Сороки-Росинського, Я. Корчака. У ході аналізу та порівняння їхніх праць у дослідженні були встановлені основні підходи до організації виховної роботи у закладах заступницької опіки, які знайшли своє відображення у системі психолого-педагогічних умов.

У соціально-педагогічних дослідженнях розглядається соціальний захист дітей, позбавлених піклування батьків, можливості їх подальшої соціалізації та адаптації в умовах заступницької опіки різних форм, проблеми подальшого соціального супроводу. На цьому підґрунті у дисертаційному

дослідженні вводиться поняття ресоціалізаційного виховання як цілеспрямованої систематичної діяльності з відновлення у дитини соціально значущих рис та реінтеграції як повернення дитини до просоціальної життєдіяльності.

Педагогіка зачіпає питання організації освітньо-виховного процесу в державних закладах заступницької опіки. Розглянуті у ході дисертаційного дослідження роботи стосуються переважно шкіл-інтернатів. Так, існують доробки в галузі громадянського, морального, естетичного та інших видів виховання учнів ЗОШ-інтернатів. Проблема організації виховного процесу в закладах нового типу розглядається Б.С. Кобзарем, Є.П. Постовойтовим і стосується дитячого соціально-реабілітаційного центру для дітей, позбавлених піклування батьків. Як засвідчило дослідження, досвід організації навчально-виховної роботи у притулках для неповнолітніх в науковій літературі майже не розглядається.

Розглянуті у ході дисертаційного дослідження умови перебування соціальних сиріт у закладах

державного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування свідчать про неспроможність наявної системи опіки виконати замовлення держави щодо соціального виховання дітей. Основними причинами наявної ситуації можна визначити такі особливості закладів державного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як: дискретність (за своє життя дитина-сирота як мінімум тричі переводиться до іншого закладу - у 3, 7 і 15 років; це щоразу викликає дезадаптаційні явища в її розвитку), масштабність (коли в установі виховується більше 150 дітей, а в групі утримується до 20 осіб, то це не дозволяє забезпечити індивідуальний підхід до кожного вихованця), утилізованість (що ми розуміємо як відсутність особистого простору і реалізації бажань кожної дитини, виховання групи, а не конкретної дитини), деприваційність (обмеженість контактів дитини зі зовнішнім світом, що спричиняє незадоволення пізнавальних потреб), неадекватний професіоналізм (у працівників притулку відсутня спеціалізована підготовка до особливостей роботи з

сиротами, у закладах не створені умови для профілактики професійного вигорання педагогів).

Крім закритих закладів заступницької опіки, які існують в сучасній Україні розвиваються сімейні форми виховання - усиновлення, опіка, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. Існуючі дослідження підтверджують їх ефективність у вихованні дітей, серед їх переваг є дешевизна таких послуг (в порівнянні з коштами, які ідуть на утримання дитини в інтернатній установі), особистісна зацікавленість батьків у вихованні дітей (що викликає емоційну прив'язаність), створення умов для успішної адаптації дитини до дорослого життя, оскільки такі форми створюють природні ситуації для оволодіння дитиною життєвим досвідом. Однак для зростання кількості сімей, які бажають взяти на виховання дитину (або кількох дітей) необхідна послідовна політика держави щодо популяризації таких рішень. Тобто необхідним є створення такого соціокультурного середовища в країні, за якого громадськість цінувала б такі сім'ї.

Щодо особливостей існуючої в Україні системи державної опіки дітей, позбавлених батьківського

піклування (до 2006 року вона була досить інваріантною і складалася із закладів, що поділяли дітей за віком та за особливостями розвитку), то у сучасних умовах відбувається її стрімке реформування в напрямку створення оптимальних умов для розвитку дітей, коли перевагу надають сімейним формам опіки або закладам державного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з невеликою кількістю дітей (до 50 осіб). Така реформа породжує необхідність забезпечення новітніх форм опіки методикою вихованої роботи з дітьми і свідчить про актуальність проведеного дослідження.

Здійснене дослідження системи опіки в Україні дозволяє дійти висновку, що притулок для неповнолітніх навіть за нової реформи закладів заступницької опіки залишається актуальним як єдиний в Україні заклад тимчасового утримання дітей, що має право подальшого влаштування дитини. Однак, існуюча в ньому система виховання не виконує поставлених завдань, зокрема необхідності реінтеграції дитини. Реінтеграцію ми визначаємо як

цілеспрямовану, послідовну й систематичну діяльність всіх спеціалістів притулку (психологів, вихователів, медиків, юристів) щодо відновлення фізичних, психічних і моральних сил дитини для повернення до просоціальної життєдіяльності. Педагог при цьому відіграє роль організатора, інтегратора і контролера дій всіх спеціалістів на основі інтересів дитини.

У дисертаційному дослідженні [1] теоретично обґрунтовані та експериментально перевірені такі психолого-педагогічні умови оптимізації виховного процесу в притулку для неповнолітніх: 1) максимальної психологізації виховного середовища (наповнення його психологічними знаннями, уміннями, видами діяльності і результатами); 2) здійснення виховання через активне соціальне наочіння (постійна постановка дитини в штучно створені ситуації, які стимулювали б її до засвоєння нових просоціальних форм поведінки); 3) реалізації виховних задач через індивідуальні форми діяльності (створення умов для особистісно значущих зв'язків, за яких дитина зможе відчувати

себе неповторною і унікальною особистістю, думки, поведінка і життя якої мають вартість для інших); 4) оволодіння оптимістичним переконанням щодо можливостей реінтеграції безпритульних дітей (характеризує гуманістичний підхід у вихованні, коли кожна дитина визнається ціннісною, в умовах переважання позитивних суджень про дітей, їх безумовне прийняття).

Таке теоретичне обґрунтування знайшло своє практичне відображення у моделі організації виховного процесу в притулку. Метою впровадження системи є формування соціально компетентних вихованців притулку. Мета втілюється в життя через систему завдань, кожне з яких відповідає окремому етапу реалізації моделі. Таким чином, процес формування соціальної компетентності проходить чотири етапи: діагностичний, організаційний, педагогічної корекції, підсумковий. У ході діагностичного етапу здійснювалося різнобічне вивчення особистості дитини, що відповідає психолого-педагогічній умові застосування психологічних знань. Результатом даного етапу

виховної роботи є володіння педагогом знаннями про особливості розвитку і поведінки дитини. Організаційний етап передбачає створення плану індивідуального розвитку дитини, тобто планування і проектування подальших дій спеціалістів притулку та очікуваних результатів, тобто у процесі виконання цього етапу моделі спеціалістами притулку заповнюється картка подальшої виховної роботи з дитиною. На етапі педагогічної корекції відбувається закріплення позитивних форм поведінки дитини та нівелювання негативних виявів. На цьому етапі головним є використання комплексу виховних засобів, методів і форм, розглянутих у дисертаційній роботі. Виходячи із змісту системи психолого-педагогічних умов у ході дослідження було розроблено спецкурс, спрямований на виконання поставлених завдань. Підведення підсумків та закріплення позитивних результатів відбувається на підсумковому етапі роботи, коли важливим є підготувати дитину до подальшого місця влаштування, забезпечити її супровід методичними матеріалами щодо подальшої роботи з нею.

Результатом цього етапу є методичні рекомендації, які містять результати проведеної у притулку діагностичної та виховної роботи, а також перспективні завдання подальшої реінтеграції дитини.

Обґрунтована концептуальна модель та система виховання може використовуватися у навчально-виховному процесі різних закладів заступницької опіки, а не тільки притулку для неповнолітніх.

У ході формувального етапу експерименту було проведено повторний зріз набутих дітьми якостей, який засвідчив позитивні зрушення в експериментальній групі. Робота була спрямована на педагогічну корекцію різних сфер особистості (мотиваційну, ціннісну, поведінкову) і довела можливість педагогічного впливу на особистість соціальних сиріт. Дослідження довело, що результати могли б бути вищими, якби час перебування дитини у притулку був фіксованим і більш довготривалим. Це свідчить про необхідність продовження корекційно-виховної роботи з дітьми у закладах, в які вони розподіляються після перебування в притулку для неповнолітніх. Для забезпечення наступності і

неперервності виховної діяльності, результати роботи з дитиною у притулку спільно з методичними рекомендаціями щодо їх продовження, повинні супроводжувати дитину до наступного місця перебування.

Подальшого вивчення потребують питання спеціалізованої підготовки та методичного забезпечення працівників притулку; створення умов для подолання наслідків деприваційних впливів та насильства, яке пережили діти у минулому; вирішення проблеми якнайкращого місцевлаштування дитини; забезпечення державою соціального супроводу та контролю за умовами подальшого проживання дитини; розв'язання проблеми гідної освіти соціальних сиріт.

Список використаної літератури:

1. Павлик Н.П. Психолого-педагогічні умови організації процесу виховання у притулку для неповнолітніх: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Житомирський державний університет імені Івана Франка - Житомир, 2006. - 258

